

Прыведзены моўны матэрыял пацвярджае думку, што выкарыстанне магчымасцей камп'ютарнага перакладу не выключае патрэбу ў добрым веданні моў, якія выбраны для перакладу.

Літаратура

1. Валынец, І.В. Беларуская мова. Зборнік тэкстаў : вуч.-метад. дапаможнік для студэнтаў факультэта ветэрынарнай медыцыны па спецыяльнасці «Ветэрынарная медыцына» / І.В. Валынец, К.С. Півавар. – Віцебск : ВДАВМ, 2018. – 48 с.
2. Русско-белорусский словарь : в 3 т.: Около 110 000 слов / НАН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – 8-е изд. – Минск : БелЭн, 2002.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 000 слоў / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.

Л.М. Вардамацкі

(дацэнт кафедры агульнага і рускага мовазнаўства
ВДУ імя П.М. Машэрава)

ЭЛЕМЕНТЫ МЕТОДЫКІ Ў «ГРАМАТЫЦЫ» М. СМАТРЫЦКАГА

Беларусь, як і іншыя ўсходнеславянскія землі, мае значную і рознахарактарную пісьмовую спадчыну. На тэрыторыі сучаснай Беларусі, як і – пазней – Вялікага Княства Літоўскага, пісьмо было ў шырокім ужытку ў розных сферах дзейнасці і ў розных грамадскіх колах. Але выканаўцы старажытных тэкстаў XI–XVI стагоддзяў не валодалі спецыяльнымі ведамі па моўным, стылістычным, арфаграфічным афармленні тэкстаў. Асноўным прынцыпам пісьма была традыцыя, у якую моўны густ, веды, звычкі, тэрытарыяльная прыналежнасць пісца ўносілі пэўныя «карэктывы». Выканаўцы тэкстаў пайны былі быць людзьмі, якія добра ведалі сучасную ім рукапісную літаратуру і пісьмовую спадчыну (перш за ўсё гэта, канечне ж, духоўная літаратура) і ўмелі пераймаць і выкарыстоўваць яе моўнае афармленне пры перапісанні ці напісанні ўласных тэкстаў. У якасці найбольш распаўсюджаных узораў пры навучанні пісьму і чытанню былі звычайна псалтыры, якія ўмоўна можна назваць першымі вучэбнымі дапаможнікамі старажытных славян.

Аднак у XV–XVI стст. значна ўзмацняецца запатрабаванасць пісьма ў грамадстве. Пісьменства становіцца не толькі фактам адлюстравання грамадскага жыцця, але і спосабам яго арганізацыі і рэгулявання зносінаў паміж людзьмі. Паступова выспявае думка пра неабходнасць унармавання як самога працэсу пісьма, афармлення пісьмовага выказвання, якое павінна абсалютна аднасэнсоўна ўспрымацца і быць зразумелым адрасатам, так і больш глыбокага разумення магчымасцей мовы ў пісьмовых (ды і вусных) зносінах. Мяжой у гэтым працэсе трэба лічыць канец XVI – пач. XVII ст.

У хуткім часе педагагічная грамадскаць будзе адзначаць 400-годдзе выхаду ў свет кнігі, якую (разам з «Арыфметыкай» Магніцкага) М.В. Ламаносаў назваў «варотамі вучонасці». Гэта «Граматыкі Славенскія правільное Сінтагма» М. Сматрыцкага, якая друкавалася ў 1618–1619 гадах у Еўі пад Вільна (або ў Евю, як пазначана на вокладцы першага выдання).

Выданне М. Сматрыцкага – не першае (і не адзінае) выданне такога кшталту, якое мела адукацыйныя мэты. Можна ўспомніць тут словы Лаўрэнція Зізанія, выкладчыка той жа віленскай брацкай школы, які ў надрукаванай у 1596 годзе «Граматыке словенска съвершеннаго іскуства осмі частей слова і иныхъ нуждныхъ» указвае на асобае, практычнае яе прызначэнне – вучыць чытаць і гаварыць. Але «Граматыка» М. Сматрыцкага – гэта праца новага ўзроўню, якую ўжо можна называць падручнікам у блізкім да сённяшняга дня значэнні. Яна адрозніваецца ад іншых выданняў папярэднікаў тым, што, улічваючы назапашаны вопыт, адначасова арганічна спалучае і практычны дапаможнік па мовазнаўству і рыторыцы, і распрацоўку тэорыі граматыкі, і пачаткі навуковага асэнсавання сутнасці і структуры мовы.

Дарэчы, да месца тут будзе прыгадаць, што складальнікі першых усходнеславянскіх граматык маюць самыя непасрэдныя адносіны да Беларусі. У прыватнасці, М. Сматрыцкі часта бываў і жыў у доме Багдана Саламярэцкага ў Бараўлянах (пад Мінскам), бываў у Баркулабаве (недалёка ад г. Быхава, Магілёўская вобласць), дзе, дарэчы, і цяпер размяшчаецца праваслаўны жаночы манастыр, заснаваны ў 1623 г. Багданам Статкевічам – тым самым Статкевічам, які перадаў частку сваёй зямлі і заснаваў Куцеінскі Багаяўленскі манастыр у Оршы з умовай, каб там была школа і друкарня, у якой потым і быў выдадзены Спірыдонам Собалем у 1631 годзе вядомы буквар. Выказваецца думка, што выдавец куцеінскага (аршанскага) буквара складаў яго з улікам і пад уплывам буквара М. Сматрыцкага.

М. Сматрыцкі мае і самыя непасрэдныя адносіны да паўстання ў Віцебску ў 1623 годзе, у выніку якога быў забіты біскуп полацкі Я. Кунцэвіч. У 1620 г. патрыярх Феафан прызначыў М. Сматрыцкага архіепіскапам Полацкім, епіскапам Віцебскім і Мсціслаўскім. Праўда, ніякай царкоўнай улады Сматрыцкі не атрымаў і нават не прыехаў у Полацк, бо тут ужо ўладарыў Я. Кунцэвіч. Але, мяркуючы па дакументах, некаторы час на Полаччыне і Віцебшчыне інавала рэлігійнае двухуладдзе. І сам Я. Кунцэвіч у сваіх лістах пісаў, што аўтэрытэт М. Сматрыцкага падбухторвае праваслаўных да непаслушэнства і бунту супроць уніі.

Але асноўны клопат М. Сматрыцкага ў гэты час – падрыхтоўка вучэбных дапаможнікаў – «Граматыкі» і «Буквара», да з’яўлення якога, як цяпер зразумела, ён мае самае непасрэднае дачыненне.

Пётр Скарга, заснавальнік і першы рэктар Віленскай езуіцкай акадэміі, у 1577 годзе пісаў, што не было і не будзе ніводнай акадэміі, дзе б багаслоўе, філасофія і іншыя навукі на другой, акрамя лацінскай, мове маглі выкладацца, што з дапамогай славянскай мовы ніхто і ніколі не змо-

жа стаць вучоным, бо яе ніхто не разумее і не ведае, на ёй няма кніг і яна не мае сваіх правіл і граматыкі.

У прадмове да сваёй «Граматыкі» М. Смятрыцкі выказвае думку, што выкладанне ў школах будзе праводзіцца на царкоўнаславянскай мове, больш зразумелай простаму люду. Мэта яго «Граматыкі» – навучыць добра пісаць і правільна выказваць свае думкі: «*Что есть грамматика: есть известное художество благо и глаголити и писати учащее*».

У распрацоўцы свайго вучэбнага дапаможніка М. Смятрыцкі абапіраецца на досыць блізкую праваслаўным навучэнцам таго часу царкоўнаславянскую мову, праз распаўсюджванне якой ён бачыў замацаванне пазіцый асветніцтва. Складаннем «Граматыкі» быў зроблены значны крок на шляху замацавання пазіцый сваёй мовы. З часу выхаду гэтай «Граматыкі», па сутнасці, і з’яўляецца магчымасць гаварыць пра распаўсюджванне пісьменнасці на Беларусі. Бо ўпершыню былі сфармуляваны правілы і законы пісьмовага ўжывання розных моўных форм, націску, знакаў прыпынку. «Граматыка» М. Смятрыцкага вызначыла асноўныя тэндэнцыі развіцця ўсходнеславянскага пісьменства на наступныя 150 год.

Але ўзорам для яго «Граматыкі» стала ўсё ж граматыка грэчаскай мовы. І гэта відавочна адбілася на структуры і змесце дапаможніка. Так, напрыклад, па грэчаскай традыцыі М. Смятрыцкі падзяляе галосныя гукі на «долгія», «краткія» і «двохвременныя», што фанетычнай сістэме ўсходнеславянскіх гаворак было ўжо абсалютна не характэрна.

Трэба прызнаць, што напісаны падручнік досыць складанай мовай (некаторыя даследчыкі ўжываюць нават больш жорсткае азначэнне «невразумітэльным языком»). Цяжка сабе ўявіць сучаснага вучня, які завучвае, напрыклад, такое правіла (тут і далей у прыкладах графічныя асаблівасці тэксту арыгінала спрошчаны):

«О месте запятая:

...Полагается запятая отдохомъ в мале глаголемое восторгающая и препинающая».

Ключавая фраза тут «*отдохомъ в мале глаголемое*» – ‘якое вымаўляецца з невялікай паўзай’. Паняцце «*отдохомъ*» (‘з паўзай’) утрымліваюць многія правілы, якія прапануе М. Смятрыцкі ў «Граматыцы», бо фармулююцца яны зыходзячы з прынцыпу першаснасці вуснай мовы і замацавання яе на пісьме.

Альбо правіла «*О препинаниихъ строчных:*

Препинания строчна суть десять: черта / : запятая , : двоточие : : точка . : разятная (р а з ъ я т н а я ? – Л.В.) ; единитная “:” : вместная [] : отложная ()».

Дарэчы, звернем увагу на такую асаблівасць: аднародныя члены сказа прапануецца раздзяляць двукроп’ем.

М. Смятрыцкі ўводзіць такія паняцці, як «*вопросныя*» (пытальныя) і «*удивныя*» (клічныя) і знакі іх абзначэння – ; і ! адпаведна. (Кропка з коскай (;) – гэты знак у канцы пытальнага сказа.

М. Сматрыцкі яшчэ не лічыць прынцыповым адрозненне паняццяў гукаў і літар. Параўнаем, напрыклад: *«Есть же слогъ дву или многих писмень сложеніе, или единаго гласнаго движение...»*. «Письмена» (літары – Л.В.) ь, ь М. Сматрыцкі называе *«припряженные»*, *«понеже сама собою гласа издавати не могут,.. ь / убо дебелое, ь / же тонкое окончание творять, яко часть, часть ...»*.

М. Сматрыцкі ўзаконіў ужыванне літары «й».

«Граматыка» М. Сматрыцкага прадстаўляе цікавы матэрыял для назіранняў над гісторыяй лінгвістычнай тэрміналогіі. Так, другі раздзел «Граматыкі...» называецца «этымалогія». Што такое этымалогія па М. Сматрыцкаму? *«Этимология есть часть грамматики вторая, речения разделяти, и ко своей коеждо слова части соразсуждениемъ относити учащая»*. Кажучы сучаснымі словамі, «этымалогія» тут – гэта навука аб часцінах мовы і прынцыпах іх выдзялення. У сучасным мовазнаўстве этымалогія – гэта навука (раздзел мовазнаўства), якая ўстанаўлівае паходжанне слоў, іх першапачатковае значэнне.

Гістарычна своеасаблівы сэнс маюць і многія іншыя тэрміналагічныя выразы ў падручніку М.Сматрыцкага. У якасці прыкладу можна прывесці некаторыя фармулёўкі з раздзела *«О начертании»*:

Начертание есть / простаго и сложеннаго речения различие : простое есть... славный, сложенное есть... преславный, пресложенное есть ... препрославленный». Як бачна, размова тут ідзе пра марфемны склад слова, а не пра «начертание» ў сучасным разуменні гэтага слова.

М. Сматрыцкі выдзяляе восем часцін мовы: *«Имя : Местоимение : Глагол: Причастие : Наречие : Предлог : Союзъ : Междометие»*.

Прыметнік, па М. Сматрыцкаму, уваходзіць у склад імёнаў і *«к имени приложено быти может, ... яко честный мужь / честнаа жена / честное древо»*. Адсюль вядомы рускі лінгвістычны жарт, што *«прилагательное – это то, что прилагается»*, на самай справе ён мае цалкам навуковую крыніцу.

У падачы вучэбнага матэрыялу М. Сматрыцкі клапоціцца не толькі пра даступнасць (у яго разуменні) зместу, але і пра зрокавае ўспрыняцце тэксту, што павінна было, на яго думку, аблягчаць запамінанне прапанаваных фармулёвак. Так, шматлікія старонкі «Граматыкі» больш падобныя на старонкі добрага канспекта, чым навуковага сістэмнага дапаможніка. І, такім чынам, не толькі змест, але і форма «Граматыкі» М. Сматрыцкага, як і зробленага на яе аснове ў той жа час «Буквара», сведчаць пра імкненне аўтара да максімальнай рэалізацыі сваёй асноўнай мэты: *«Деткам учитися починаючимъ букварь, звыкле рекомый Алфавитарь, з той же грамматики вычерпанный, абы склонениямъ грамматичнымъ зъ летъ детинныхъ зъ мовою заразъ привыкали, до выученьиа подаванъ нехай будетъ»*.